

واکاوی عوامل موثر بر موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجد محور

مبتنی بر دیدگاه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام

چکیده

مسجد به‌عنوان اصیل‌ترین نهاد فرهنگی برخاسته از اندیشه دینی، ظرفیت‌های تاریخی و تمدنی فراوانی در دستیابی به اهداف فرهنگی نظام اسلامی دارد. در صورت سیاست‌گذاری و توجه مناسب به این ظرفیت و محوریت یافتن آن در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی، امکان پاسخ‌گویی به بسیاری از مسائل و مشکلات فرهنگی از این طریق فراهم خواهد شد. ما در این تحقیق به دنبال واکاوی عوامل موثر بر موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجد محور از دیدگاه مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای علیه السلام هستیم. در نظام فرهنگی مسجد محور، شکل‌دهی به باورها، عادات و کنش‌های اجتماعی با محوریت مساجد و با توجه به کارکردهای آن صورت می‌پذیرد. لذا با استفاده از روش تحلیل مضمون بیانات و پیام‌های معظم له پیرامون امام جماعت در مساجد بررسی و مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر استخراج و صورت‌بندی شده‌اند. مضامین فراگیر استخراج‌شده شامل ضرورت حضور امام شایسته، نقش امام، نگرش امام، وظایف امام و موانع ایفای شان توسط امام خواهد بود که در ادامه به تبیین مضامین سازمان دهنده ذیل هر یک از مضامین فراگیر خواهیم پرداخت. در صورت ایفای نقش و موفقیت امام جماعت در مسجد می‌توان امیدوار بود کارکردهای مسجد احیا شده و مسجد بتواند نقش محوری خود در نظام فرهنگی را به خوبی ایفا نماید.

■ واژگان کلیدی

مسجد، نظام فرهنگی مسجد محور، موفقیت امام جماعت.

میثم لطیفی

دانشیار دانشکده مدیریت دانشگاه امام صادق علیه السلام، latifi@isu.ac.ir

مهدی ناظمی اردکانی

دانشیار دانشکده مدیریت دانشگاه امام حسین علیه السلام، mnazemi32@yahoo.com

حمید خیرآبادی (نویسنده مسئول)

دانش آموخته دکتری رشته سیاست‌گذاری فرهنگی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، kheirabadi80@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۱

۱. مقدمه

در تفکر حاکم بر نظام جمهوری اسلامی ایران، فرهنگ، نظام حاکم بر سایر مقولات و گسترانیده شده در همه نظام‌های اجتماعی است و سایر نظام‌ها، باید براساس آن شکل‌دهی و طراحی شوند، همچنین براساس مقدمه و مواد دو، سه و هشت قانون اساسی، دولت جمهوری اسلامی در قبال اعتقادات، گرایش‌ها و رفتار فرهنگی مردم، مسئول و در حوزه امکانات و اختیارات خود موظف است «برای نیل به اهداف مذکور، همه توانمندی خود را بکار برد» و «محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی براساس ایمان و تقوی» را ایجاد کند، لذا وجه ممیز نظام جمهوری اسلامی از سایر نظام‌های سیاسی، این حقیقت است که در مبانی فکری این نظام، بر هدایت‌گری و حاکمیت فرهنگ بر سایر نظامات اجتماعی تصریح شده است و تأکید بر اساس بودن فرهنگ، انقلاب فرهنگی یا مهندسی فرهنگی نظام اجتماعی و سایر موارد مشابه از سوی رهبران نظام، دلالت بر حاکمیت فرهنگ بر سایر نظامات اجتماعی دارد و انقلاب اسلامی ماهیتی فرهنگی دارد. با گذشت حدود چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی، فرهنگ عمومی جامعه گواه آن است که ارزش‌های دینی و انقلابی در در بخش‌هایی از جامعه کم‌رنگ و یا بی‌رنگ شده و ارزش‌های جدیدی جای آن را گرفته است. در واقع همان‌گونه که آمارها نشان می‌دهند با فاصله گرفتن از سال‌های اول انقلاب به رفاه مادی نزدیک‌تر شده‌ایم ولی در زمینه شاخص‌های فرهنگی از جمله اعتیاد و طلاق و... در کشور وضعیت خوبی نداریم. (مختاریان پور، ۱۳۹۲: ۳۵)

بررسی‌های صورت گرفته^۱ پیرامون وضعیت موجود نشان می‌دهد، جمهوری اسلامی عمدتاً با تکیه بر برخی سازمان‌های فرهنگی و با غلبه رویکرد سازمانی، به دنبال دستیابی به اهداف و مقاصد

۱. در بررسی وضعیت موجود منابع زیادی مورد بررسی قرار گرفته که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌گردد.
 - شریف‌زاده و دیگران، موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه: بررسی تجربیات مدیران فرهنگی، نشریه اندیشه راهبردی، سال هفتم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۲، شماره پیاپی ۱۳، صص ۳۳-۷۷.
 - سید حمید کلانتری، بررسی چالش‌های فرهنگی اجتماعی نظام اداری، تحقیق منتشرنشده به سفارش کمیسیون اجتماعی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۷.
 - سید احمد حسینی، طرح ساماندهی فعالیت‌های فرهنگی دستگاه‌ها و نهادهای دولتی فرهنگی، تحقیق منتشرنشده به سفارش کمیسیون فرهنگی، ۱۳۸۴.
 - حسینی‌علی احمدی گرچی، تعیین چگونگی بررسی و آسیب‌شناسی دستگاه‌های فرهنگی، تحقیق منتشرنشده به سفارش کمیسیون فرهنگی، ۱۳۸۳.

فرهنگی خود بوده و تلاش کرده است با تغییر جهت‌گیری سازمان‌های باقیمانده از زمان حکومت طاغوت و تأسیس برخی سازمان‌های جدید به اهداف خود دست یابد. سازمانی مانند وزارت فرهنگ و هنر به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تغییر نام یافته و بعد از انقلاب اسلامی سازمان‌های جدیدی در راستای ساماندهی و دستیابی به اهداف و مقاصد فرهنگی جمهوری اسلامی تشکیل شده‌اند. اگرچه علاوه بر سازمان‌های مذکور کنشگران دیگری مانند حوزه و روحانیت، مؤسسات مردمی، مساجد و... در راستای دستیابی به این اهداف و مقاصد فرهنگی نظام فعال هستند، اما علیرغم تأثیرگذاری برخی از این کنشگران با توجه به اینکه توجه‌ها و هدایت بخش عمده منابع به سمت این سازمان‌ها می‌باشد، رویکرد غالب انتخابی، رویکرد سازمان محور است.^۱

به نظر می‌رسد توجه به جایگاه تاریخی و تمدنی مسجد و ظرفیت‌های این نهاد دینی، در صورت محور قرار گرفتن در نظام فرهنگی ج.ا.ا، ظرفیت و قابلیت ویژه‌ای در دستیابی به اهداف و مقاصد فرهنگی ج.ا.ا به وجود خواهد آورد که در ادامه این موضوع مورد بررسی بیشتر قرار خواهد گرفت.

با شکل‌گیری حکومت اسلامی در مدینه‌النبی یکی از اولین اقدامات رسول خدا صلی الله علیه و آله در مدینه ساخت مسجد به‌عنوان مرکز عبادت و حکومت بود و با توسعه مسجد، علاوه بر ارتباط نزدیک مردم با پیامبر صلی الله علیه و آله بسیاری از نیازهای مردم اعم از معنوی و مادی از طریق مسجد انجام می‌شد که این موضوع نشان‌دهنده محوریت و حضور مسجد بین مسلمانان و در زندگی آن‌ها و تأثیرگذاری بالای این نهاد تازه تأسیس بود (جوان آراسته، ۱۳۸۶: ۱۴۰). از همان ابتدای اسلام، مسجد مرکز اجتماع مسلمانان بود؛ مکانی برای نیایش، تفکر، آموزش مذهبی، تصمیم‌گیری سیاسی و... .

- علی بنیادی، آسیب‌شناسی کارکردی و ساختاری دستگاه‌های فرهنگی تحقیق منتشر نشده به سفارش کمیسیون ساماندهی دستگاه‌های فرهنگی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، پاییز ۱۳۹۱.

۱. برخی از سازمان‌ها و نهادهای فعال در عرصه فرهنگ عبارتند از: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی، سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، نهاد نمایندگی ولی‌فقیه در دانشگاه‌ها، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، جهاد دانشگاهی، مرکز رسیدگی به امور مساجد، سازمان ملی جوانان، سازمان بسیج اساتید، شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ستاد اقامه نماز، مجمع جهانی اهل بیت، مجمع تقریب مذاهب و بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

در دوره‌های بعد از رسول خدا ﷺ هم عنصر مسجد در کنار بازار، ترکیبی را تشکیل می‌دهد که سنگ بنای شکل‌گیری شهرهای اسلامی است. در این بین مساجد عمدتاً مرکز توسعه‌ی اجتماع هستند و جایگاه حائز اهمیت مساجد در شکل‌گیری شهرهای اسلامی باعث شد تا شهرها به گونه‌ای استقرار یابند که بهینه‌ترین دسترسی‌ها را برای اجتماعات شهری فراهم آورند و از طرفی نیز محور استقرار فضائی خدمات و کاربری‌های مختلف باشند. این امر به مرور زمان باعث فراتر رفتن کارکرد مساجد از عملکردهای مذهبی و ساماندهی مناسک و مراسم دینی شد و نقش‌های مختلفی را در حوزه‌های اجتماعی (محل حل اختلاف، مشورت در خصوص مسائل اجتماع، برنامه‌ریزی برای مدیریت امور و...)، فرهنگی، سیاسی و حتی اقتصادی عهده‌دار شوند (فاضلی، ۱۳۹۱: ۳).

تا پیش از آن که شهرهای اسلامی، مدرنیزاسیون را تجربه کنند، مساجد در مقام تبلور فضائی نهاد دین، نه تنها متولی امر ساماندهی فضائی امور دینی بودند، بلکه برخی کارکردهای نهادهای دیگر از قبیل نهاد آموزش و پرورش، نهاد اقتصاد، نهاد خانواده، نهاد حقوق و قضا، جنگ، اوقات فراغت و ... را در نیز در راستای برآوردن نیاز جامعه بر عهده داشتند. این امر به دنبال خود دو پیامد عمده را شکل داد: ۱- مرکزیت مساجد در سازمان فضائی محلات؛ ۲- مرکزیت عملکردی در زندگی روزمره شهروندان.

با ظهور مدرنیته و تحت تأثیر فضای مدرن و ایجاد تمایزات کارکردی در نهادهای مختلف و تشکیل برخی نهادها و سازمان‌های مدرن از قبیل آموزش و پرورش، حقوق و قضا، نهاد قانون‌گذاری و... بخشی از کارکردهای مساجد را عهده‌دار شدند و بدین ترتیب عملکرد مساجد در سطح مختلف کم‌رنگ‌تر شد. چنین پیامدی باعث شد که نحوه استقرار فضائی مساجد هم دچار تحولات عمده‌ای شود و مرکزیت سازمان فضائی محلات را از دست بدهد و عناصر دیگر از قبیل مراکز خرید، مراکز فرهنگی، زیرساخت‌های عمرانی و... هسته اصلی سازمان فضائی محلات را تشکیل دهند. با این اوصاف امروزه مساجد نقش تعیین‌کننده‌ای در مرکزیت محلات و بالطبع هویت دادن به آن‌ها ندارند. در نظام فرهنگی مسجدمحور، با محوریت یافتن مساجد در دو سطح کارکردی و جایگاهی، مساجد نقش اصلی را در شکل‌دهی به باورها و اعتقادات مردمی ایفا خواهد نمود و کانون اصلی تأثیرگذاری فرهنگی خواهد بود (فاضلی، ۱۳۹۱: ۳۵).

دستیابی به نظام فرهنگی مسجدمحور نیازمند توجه به عوامل و شاخصه‌های متعددی است که با بررسی‌های صورت گرفته، یکی از عوامل کلیدی در این زمینه حضور امام جماعت شایسته و توانمند است که در صورت موفقیت در مسجد خواهد توانست نقش محوری خود در شکل‌دهی الگوی زیست مؤمنانه و دستیابی به تمدن اسلامی را ایفا نماید (عباسی، ۱۳۹۱: ۵۲). لذا با توجه به اهمیت و جایگاه امام جماعت در مسجد و تأثیرگذاری بالای او در دستیابی به اهداف نظام فرهنگی مسجدمحور، در این تحقیق به دنبال آن هستیم تا با شناسایی عوامل مؤثر بر موفقیت امام جماعت در دستیابی به اهداف نظام فرهنگی مسجدمحور از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام، ابعاد و مؤلفه‌های آن را نیز توصیف نماییم.

ایشان پیرامون اهمیت و جایگاه امام جماعت در مساجد می‌فرمایند:

«مسجد، قائم به پیش‌نماز است. خادم، تاثیر خیلی کمی دارد؛ یعنی در مقایسه با پیش‌نماز، واقعاً تأثیرش دهبریک هم نیست. البته تأثیراتی دارد، اما ملکه‌ی زنبورعسل مسجد، پیش‌نماز است. پیش‌نماز که آنجا بود و جاذبه داشت، همه هستند. پیش‌نماز، هر چه و هر کس هم باشد، وقتی اعتنایی به مسجد نداشت، تاثیر کمی خواهد داشت؛ مثل آقایان فعلی ما، روحانیون انقلابی و جوان فاضل، عیب کارشان این است که به مسجد، اعتنایی ندارند. ظهر می‌شود، مشغول کارند، یا جلسه دارند، مسجد هم دارند؛ این نمی‌شود.»

لذا سؤال پژوهش به شرح ذیل است:

❖ عوامل موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجدمحور از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام کدام است؟

۲. ادبیات موضوع

در این بخش، ابتدا مفاهیم فرهنگ، نظام فرهنگی و نظام فرهنگی مسجدمحور تعریف خواهند شد تا بر این اساس بتوانیم زمینه طرح مباحث بعدی را فراهم نماییم.

بر اساس نظریه فرهنگ صدراپی فرهنگ در حقیقت صورت تنزل یافته معنا به عرصه فهم عمومی و رفتارهای مشترک و کنش‌های اجتماعی است. معانی در این مقام از زاویه ذهن و گوشه رفتار فرد، خارج شده و به متن زندگی و رفتار اجتماعی وارد می‌شوند و باورها، عادت‌ها و منش‌های اجتماعی را شکل می‌دهند. (پارسانیا، ۱۳۹۱: ۱۲۳)

نظام هم به صورت کلی عبارت است از «شبکه‌ای از عناصر مرتبط و هماهنگ که دارای کار و اثر جمعی باشند». پس از تعریف فرهنگ و نظام به تعریف نظام فرهنگی می‌پردازیم. در یک دیدگاه کلی نظام فرهنگی، نظامی است که باورها، عادات، نگرش‌ها و کنش‌های اجتماعی را بر اساس معانی تنزل یافته به عرصه فهم عمومی شکل می‌دهد. نظام فرهنگی مسجدمحور عبارت است از نظام فرهنگی‌ای که شکل‌دهی به باورها، عادات و کنش‌های اجتماعی با محوریت مساجد و کارکردهای آن صورت می‌پذیرد.

۱-۲. شناسایی وضعیت موجود نظام فرهنگی ج.ا.ا.

همان‌طور که در بالا آمد بررسی‌های صورت گرفته پیرامون وضعیت موجود نشان می‌دهد، نظام فرهنگی جمهوری اسلامی عمدتاً با تکیه بر برخی سازمان‌های فرهنگی و با غلبه رویکرد سازمانی، به دنبال دستیابی به اهداف و مقاصد خود است و تلاش نموده با تغییر جهت‌گیری سازمان‌های باقیمانده از زمان حکومت طاغوت و تأسیس برخی سازمان‌های جدید به اهداف خود دست یابد.

ویژگی بارز و غالب رویکرد سازمانی استفاده از ظرفیت و قابلیت سازمان‌ها در راستای دستیابی به اهداف و مقاصد فرهنگی است. از آنجاکه ماهیت سازمان با نظریه بوروکراسی و برگره‌خورده است، از این نقطه نظر، سازمان ابزاری است که برای رسیدن به هدف‌های مشخص طراحی شده است. مفید یا غیرمفید بودن یک ابزار به عوامل مختلفی بستگی دارد که تحت مفهوم عقلانی بودن ساختار خلاصه می‌شود. واژه عقلانی به میزانی از ساختارمندی فعالیت‌ها اشاره می‌کند که منجر به تحقق اهداف از پیش تعیین‌شده با حداکثر کارایی می‌شود. بنابراین عقلانی بودن نه تنها به انتخاب اهداف بلکه به چگونگی رسیدن به آن اهداف نیز اشاره دارد. همچنین کاملاً امکان دارد که هدف‌های غیرعقلانی و احمقانه را با وسایل عقلانی تعقیب نمود. (اسکات، ۱۳۸۷: ۵۸) به همین دلیل در بسیاری از مواقع سازمان‌ها به دلیل داشتن نقاط ضعفی همچون انعطاف‌ناپذیری، جمود شخصیت، جابجایی اهداف، بالا رفتن هزینه‌های اداره، خود جاودانگی، هزینه کنترل و ایجاد نگرانی و اضطراب مانعی در دستیابی به اهداف فرهنگی هستند (دنهارت، ۱۳۸۰: ۲۵۳).

از آنجائی که در این بخش به دنبال بازنمائی نقاط ضعف و آسیب‌های سازمان‌های فرهنگی هستیم، لذا تا این قسمت به توضیح و تفسیر نظریه بوروکراسی، ابعاد و ویژگی‌های آن همچنین

نقاط ضعف آن که به صورت عمومی در سازمان‌های فرهنگی رایج است پرداختیم. در ادامه با عنایت به پژوهش‌های انجام‌شده به آسیب‌شناسی و بررسی موانع دستیابی به اهداف فرهنگی در رویکرد سازمانی در سه دسته موانع ساختاری، زمینه‌ای و کارکردی خواهیم پرداخت.

براساس موانع ساختاری کم شدن حضور مردمی در عرصه فرهنگ، عدم انسجام نظام فرهنگی و ضعف سازمان‌ها در پیش‌بینی و تصمیم‌گیری به موقع نسبت به وقایع فرهنگی از مهمترین عوامل عدم دستیابی به اهداف فرهنگی هستند.

براساس موانع زمینه‌ای فقدان مدل کلان توسعه فرهنگی، ضعف نیروی انسانی سازمان‌های فرهنگی و سیاست زدگی سازمان‌های عرصه فرهنگ مهمترین عوامل عدم دستیابی به اهداف فرهنگی هستند.

براساس موانع کارکردی ناتوانی در گفتمان‌سازی اهداف فرهنگی و تمایل به اهداف غیر ذاتی از مهمترین موانع دستیابی به اهداف فرهنگی هستند (کلانتری، ۱۳۹۱: ۴۵).

۲-۲. مسجد زمینه‌ساز تحقق اهداف فرهنگی

از آنجاکه دین مبین اسلام، اهمیت زیادی برای اجتماع مسلمین قائل است و برای حضور مردم در اجتماع و نقش آنان در حمایت و اداره‌ی حکومت اسلامی، نقشی بی‌بدیل و اساسی قائل است از عموم مسلمانان حضور جدی و مسئولانه در اجتماع و اداره حکومت را خواسته است؛ آن‌هم حضوری جمعی و متشکل و منسجم؛ نه متفرد و متکثر و متشتت (علامه طباطبائی، ۱۴۱۷ ق: ۱۴۸). لذا بر اساس همین حضور مردمی در جامعه اسلامی، امام و امت دو رکن اساسی حکومت اسلامی‌اند و امام با اتکا به حضور و مشارکت مردم به رتق و فتق امور و تعالی جامعه اسلامی می‌پردازد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۴۴۲).

اسلام برای این نحوه‌ی حضور و ساماندهی مردمی و معطوف به اهداف الهی، مسجد را به‌عنوان مهم‌ترین رکن ساختاری مدینه‌النبی قرار داد؛ لذا با هجرت رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله از مکه به مدینه، قبل از هر کاری، دست به ساخت مسجد زد، مسجدی که تنها مرکز عبادت نبود، بلکه مرکز تمام فعالیت‌های فکری، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مسلمانان و پایگاه اصلی حکومت و قلب تپنده حکومت اسلامی بود (لبخندق، ۱۳۹۲: ۱۵۳). با این وصف، مسجد هم‌خانه خدا و خانه امام است و هم‌خانه مردم و کانون عبودیت فردی و اجتماعی آن‌ها. براساس نگاه اسلام،

مسجد تنها کانون تحقق و سیر و بسط عبودیت در جامعه در ساحت فردی و اجتماعی و تاریخی بوده و تأثیر ویژه‌ای در شکل‌گیری هویت اسلامی جامعه بر عهده دارد.

در دوران اوج شکوفایی تمدن اسلامی، مساجد علاوه بر این که عامل اصلی تشکیل شهرها بوده‌اند، تعیین‌کننده الگوی کلی و هویت مشترک شهرهای اسلامی به شمار می‌رفته‌اند. شهرهایی که به دست مسلمانان تغییر شکل یافتند یا احداث شدند، علی‌رغم تنوع اقلیم و فرهنگ‌های بومی، با ساختار و الگویی یگانه ظهور نموده‌اند که مساجد در این فرآیند نقش کلیدی را بر عهده داشته‌اند.

لذا مساجد از جمله نهادهایی هستند که با توجه به ظرفیت‌های تاریخی و تمدنی و ویژگی‌های مدنظر این تحقیق، امکان شکل‌دهی و ساماندهی باورها و رفتارهای افراد و ظرفیت محور قرار گرفته در فضای اجتماعی را دارا می‌باشند. مساجد به‌عنوان کانون‌های اساسی شهرهای اسلامی جهت‌گیری کلی شهرها را تعیین نموده و به‌عنوان اصلی‌ترین جایگاه تجلی امر قدسی، این قدسیت را به تمامی فضاهای شهر تسری می‌دهند.

۲-۳. شایستگی‌های امام جماعت

۱۴

از آنجا که در این تحقیق به دنبال واکاوی عوامل موثر بر موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجد محور هستیم در این بخش به تعریف شایستگی‌های امام جماعت می‌پردازیم. در تعریف شایستگی گفته‌اند خصوصیات و رفتارهایی که منجر به اثربخشی در محیط شغلی شود؛ مانند دانش، مهارت‌ها، ویژگی‌های شخصیتی، نگرش، اعتبار حرفه‌ای و عمومی (غفاریان، ۱۳۷۹: ۵۶). در تعریف دیگری شایستگی، ویژگی اساسی یک شخص بیان شده که از نظر علی با عملکرد اثربخش یا برتر فرد در یک موقعیت شغلی مربوط است. شایستگی، دارا بودن دانش، مهارت، توانایی یا یک کیفیت به شیوه‌ای است که قابل نشان دادن یا قابل تغییر است.

در یک جمع‌بندی مولفه‌های شایستگی مدیران در شش گروه کلی (در دو بعد فردی و اجتماعی شایستگی) قرار می‌گیرد.

الف- ابعاد فردی شایستگی

- دانش و معلومات نظری: باید دید فرد به چه دانش و معلوماتی نیاز دارد.
- مهارت‌ها: مهارت توانایی پیاده سازی علم در عمل است. در یک تقسیم‌بندی متداول، مهارت‌های مورد نیاز مدیران شامل مهارت‌های ادراکی، فنی و انسانی می‌باشد.

- ویژگی‌های شخصیتی: شخصیت عبارتست از مجموعه الگوهای منحصربفرد و نسبتاً ثابت رفتاری، احساسی و فکری که انسان‌ها از خود بروز می‌دهند.
- نگرش: موازین ارزشی تصمیم‌گیرنده، یکی از عمل‌گرهای اصلی در شکل‌گیری تصمیم می‌باشد. مجموعه ارزش‌ها یکی از مهم‌ترین عوامل متمایزکننده مدیران از یکدیگر است.

ب- ابعاد اجتماعی شایستگی

- اعتبار حرفه‌ای: این مقوله به جایگاه مدیر در شبکه ارتباطات حرفه‌ای برمی‌گردد و عبارتست از قابلیت برقراری ارتباط با افراد موثر و درخواست از آنان با احتمال زیاد پذیرش.
- اعتبار عمومی: این موضوع به جایگاه غیرحرفه‌ای یک مدیر اجتماع برمی‌گردد (طالقانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۵۹).

اما در آموزه‌های اسلامی ویژگی‌هایی برای مدیر پیشنهاد می‌شود از جمله تقوی، رفق و مدارا، الفت و محبت، دفع بدی با خوبی، سعه صدر. مطابق نظر مرکز رسیدگی به امور مساجد ویژگی‌های مدیر اسلامی عبارتند از: ایمان و تقوا، عدالت و امانت داری، توانائی، اخلاق و برخورد نیکو و زیبا، سعه صدر و تسلط بر خود، خرد ورزی و دوراندیشی، تعادل، تواضع، جدیت و پرتلاش، صداقت و وفای به پیمان، خواهان دانش جدید و افق‌های نوین فعالیت (مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۶).

۳. روش تحقیق

روش انجام این مقاله تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود. مضمون یا تم، بیانگر چیز مهمی در داده‌ها در رابطه با سؤالات تحقیق است و تا حدی معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد^۱ (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۵). ما در این مقاله به دنبال شناسایی جایگاه مضامین در شبکه مضامین هستیم.

مبنای طبقه‌بندی	انواع مضمون	شرح مضمون
جایگاه مضمون در شبکه مضامین	فراگیر سازمان دهنده پایه	در کانون شبکه مضامین قرار می‌گیرد. واسطه مضامین فراگیر و پایه شبکه است. مبین نکته مهمی در متن است و با ترکیب آن‌ها، مضمون سازمان دهنده ایجاد می‌شود.

جدول ۱- شبکه مضامین

۴. جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها

از آنجاکه این تحقیق با ابتناء بر دیدگاه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام انجام می‌شود، بنابراین، به منظور دستیابی به هدف تحقیق بررسی بیانات و پیام‌های معظم‌له از سال ۱۳۵۳ که اولین سخنرانی منتشرشده ایشان است در دستور کار قرار گرفت و با بررسی‌های انجام‌شده پیرامون این منبع، ۸۰ مضمون پایه، ۱۶ مضمون سازمان دهنده و ۵ مضمون فراگیر به دست آمد که در جدول ذیل مضامین سازمان دهنده آورده شده‌اند.

نشانه‌گر کدها	مضامین سازمان دهنده
pa77-pa104- pa89 -Pa16- pa67	ضرورت حضور روحانی شایسته در مسجد
pa8-pa16	تبیین نقش سنت پیش‌نمازی در مسجد
pa71	نقش امام جماعت در طبابت معنوی
pa32- pa33- pa34- pa52- pa53- pa97- pa105-	نگرش نسبت به جایگاه امام جماعت در مسجد
pa2- pa48- PA111	ارتباط چهره به چهره با نمازگزاران مسجد
pa40-pa88	ارتباط عاطفی و غمگسارانه امام جماعت با مؤمنین
pa89- pa51- pa87- pa52- pa47-pa46	خلق و خوی مردمی امام جماعت
pa43-pa50-pa56	ضرورت حفظ هویت و منش روحانی
pa17- pa30- pa101- pa104- pa90- pa27- pa37- pa59- pa91	کمک به فهم عمیق و صحیح همگان از نماز و اسرار و ژرفای آن و خوب بجا آوردن نماز
pa12- pa49	الگو و پیشگام بودن امام جماعت
pa45- pa122-pa54- pa55- pa57- pa58- pa88	ضرورت خودسازی و کسب آمادگی‌ها و مهارت‌های موردنیاز توسط امام جماعت
pa42-pa48- PA121	استفاده از ظرفیت‌ها و ابزارهای تبلیغی نوین توسط امام جماعت

نشانه‌گر کدها	مضامین سازمان دهنده
pa70- pa77- pa82	ویژگی‌های شخصی امام جماعت
Pa15- pa33- pa34- pa53	آسیب‌های اشتغال امام جماعت
pa77-pa104- pa89 -Pa16- pa67	ضرورت حضور روحانی شایسته در مسجد
pa8-pa16	تبیین نقش سنت پیش‌نمازی در مسجد
pa71	نقش امام جماعت در طبابت معنوی
pa32- pa33- pa34- pa52- pa53- pa97- pa105-	نگرش نسبت به جایگاه امام جماعت در مسجد
pa2- pa48- PA111	ارتباط چهره به چهره با نمازگزاران مسجد
pa40-pa88	ارتباط عاطفی و غمگسارانه امام جماعت با مؤمنین
pa89- pa51- pa87- pa52- pa47-pa46	خلق و خوی مردمی امام جماعت
pa43-pa50-pa56	ضرورت حفظ هویت و منش روحانی
pa17- pa30- pa101- pa104- pa90- pa27- pa37- pa59- pa91	کمک به فهم عمیق و صحیح همگان از نماز و اسرار و ژرفای آن و خوب بجا آوردن نماز
pa12- pa49	الگو و پیشگام بودن امام جماعت
pa45- pa122-pa54- pa55- pa57- pa58- pa88	ضرورت خودسازی و کسب آمادگی‌ها و مهارت‌های موردنیاز توسط امام جماعت
pa42-pa48- PA121	استفاده از ظرفیت‌ها و ابزارهای تبلیغی نوین توسط امام جماعت
pa70- pa77- pa82	ویژگی‌های شخصی امام جماعت
Pa15- pa33- pa34- pa53	آسیب‌های اشتغال امام جماعت

جدول ۲- مضامین سازمان دهنده تحقیق

۴-۱. تبیین مضامین سازمان دهنده و فراگیر حاصل از داده‌های تحقیق

مضامین فراگیر شامل ضرورت حضور امام شایسته، نقش‌های امام، نگرش امام، وظایف امام و موانع اصلی ایفای شان می‌باشد که در ادامه به تبیین آن خواهیم پرداخت.

۴-۱-۱. ضرورت حضور امام شایسته

حضور روحانی شایسته در مسجد، یکی از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر در رویکرد مسجد محوری است که به هیچ عنوان قابل تخفیف و مسامحه نیست. آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام دغدغه ویژه‌ای

نسبت به نقش و جایگاه امام جماعت در مسجد دارند و در بیانات مختلف به این موضوع پرداخته اند. ایشان پیرامون حضور روحانی شایسته در مسجد می‌فرمایند:

«نخستین مطلب مهم، بنای مسجد و حضور روحانی شایسته در آن است.»^۱

همچنین در جای دیگر می‌فرمایند: «امامت جماعت در مساجد را محترم بشمارید، مهم بشمارید. کسانی که شایستگی دارند، امامت مساجد خیلی مهم است.»^۲

۴-۱-۲. نقش‌های امام جماعت

نقش مجموعه رفتاری است که انتظار می‌رود فرد در موقعیتی معین از خود ظاهر سازد. از امام جماعت هم انتظار می‌رود در جایگاه امام جماعت رفتارهای داشته باشد که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌گردد.

سنت پیش‌نمازی

یکی از رفتارهای مورد انتظار از امام جماعت، توجه به اهمیت و ضرورت این جایگاه و تلاش به‌منظور هر چه بهتر انجام دادن رفتارهای مورد انتظار است. سیره پیشینیان الگوی خوبی به‌منظور شناسایی و درک هر چه بهتر از این رفتارهای مورد انتظار است. رهبر معظم انقلاب علیه السلام از مجموعه این رفتارها به‌عنوان سنت پیش‌نمازی یاد می‌کند و بیان می‌کند کسانی به اهمیت و ضرورت این جایگاه پی می‌برند که طعم این سنت را چشیده باشند.

«من به این سنت پیش‌نمازی، خیلی معتقدم. شاید بعضی‌ها هم واقعاً قبول نداشته باشند؛ اما خود من چون مدت‌ها پیش‌نماز بوده‌ام و پیش‌نمازی کرده‌ام، میدانم که پیش‌نمازی، چه قدر کار خوب و مؤثر و پُر فعالیت و پُر تلاشی است. غالباً کسانی که پیش‌نمازی نکرده‌اند، نمی‌دانند پیش‌نمازی یعنی چه. بعضی‌ها هم که در مسجد نمازی خواندند و فوری بیرون دویدند و دنبال کار دیگری رفتند، آن‌ها هم طعم پیش‌نمازی را نمی‌فهمند. پیش‌نمازی، یعنی آدم مسجد را واقعاً محل کار خودش بداند؛ قبل از وقت، حتی قبل از دیگران، به آنجا برود؛ اوضاع مسجد را ببیند؛ اگر اشکالاتی در وضع ظاهری مسجد هست، برطرف کند؛ سجاده‌اش را پهن نماید؛ منتظر مردم بماند که بیایند؛ با یک‌یک افرادی که می‌آیند، تا آنجایی که میتواند، تماس بگیرد؛ به آن‌ها محبت بکند؛ از آن‌ها احوالپرسی نماید؛ اگر مشکلی دارند، در آن حدی که برایش می‌سور است، برطرف

۱. پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۳۸۹/۷/۱۸.

۲. بیانات در دیدار علما و روحانیون خراسان شمالی ۱۳۹۱/۷/۱۹.

کند، نه این که پادوی کارهای خدماتی مردم بشود - در بعضی از مساجد، چنین چیزهایی وجود دارد که قطعاً غلط است - در آنجا بنشینند، مردم به او مراجعه نکنند، درد دل نکنند، خودش را بر مردم عرضه کند، در معرض مراجعات مردم قرار بدهد؛ نماز را که تمام کرد، برای مردم مسئله و تفسیری بگوید، حرفی بزند و بلند شود، بیرون برود؛ یعنی این طور، ساعتی از وقت خودش را در اینجا صرف نکند.^۱

طبابت معنوی

همان طور که برای سلامت جسم متولی مشخص ساختاری وجود دارد و وزارت بهداشت از طریق شبکه دانشگاه‌های علوم پزشکی، بیمارستان‌ها، خانه‌های بهداشت و... متولی سلامت جسم مردم است، سلامت روان مردم هم نیازمند متولی است که در حال حاضر شبکه منسجمی در این راستا وجود ندارد و مساجد به عنوان آخرین حلقه به صورت خودجوش در این عرصه نقش آفرینی می‌کنند. امام جماعت به عنوان متولی محله و اهالی ساکن در آن، زمینه را برای مراجعات مردمی و طبابت معنوی ایشان فراهم می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام، طبابت معنوی را یکی از رفتارهای مورد انتظار از امام جماعت می‌داند و آن را این گونه توضیح می‌دهد:

«امامان جماعت باید آماده‌سازی خویش برای طبابت معنوی را وظیفه حتمی خود بدانند و مراکز رسیدگی به امور مساجد و حوزه‌های علمیه در همه جا آنان را یاری دهند.»^۲

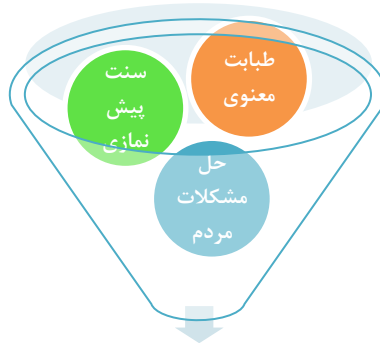
نقش امام جماعت در حل مشکلات مردم محله

از دیگر رفتارهای مورد انتظار از امام جماعت، حضور فعال و مؤثر در محله است به گونه‌ای که امام جماعت خود را در کنار نقش امام جماعتی، امام محله هم بداند و نقش خود را تنها به اقامه نماز و حضور در مسجد نبیند و با برقراری رابطه گرم و صمیمی و ارتباط نزدیک با ساکنین محله در حل مسائل فردی و خانوادگی و محله تلاش کند. توجه به این نقش امام، تاثیر فراوانی در محوریت مسجد در محله دارد چراکه حضور و تأثیرگذاری امام در محله را افزایش می‌دهد و مردم هم امام را ملجأ و پناهگاه خویش می‌یابند و در هنگام مشکلات و سختی‌ها به او پناه

۱. بیانات در دیدار اعضای شورای مرکزی نمایندگان ولی فقیه در دانشگاه‌های کشور ۱۳۶۹/۰۳/۱۰.

۲. پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۳۸۹/۷/۱۸.

می‌آورند و همین رفتار باعث می‌شود بسیاری از افرادی که از ابتدا مسجدی نبودند به واسطه این روحیه و ارتباط به مسجد گرایش پیدا کنند و دامنه نفوذ مسجد در محله توسعه پیدا کند.



نقش امام

نمودار ۱- مؤلفه‌های نقش امام جماعت

۴-۱-۳. نگرش امام

قبل از تبیین این بخش به تعریف نگرش می‌پردازیم. نگرش «هر نوع بیان نظر در مورد یک شیء یا یک فرد یا یک رویداد است که در آن قضاوت و ارزیابی (اعم از مثبت یا منفی بودن آن) نهفته باشد.»

یکی از موارد مهم در انجام هر چه بهتر وظیفه امام جماعت، قضاوت و ارزیابی است که امام جماعت نسبت به جایگاه و اهمیت این جایگاه دارد. چنانچه نگاه امام جماعت صرفاً حضور محدود در زمان اقامه نماز، و خروج زودتر از دیگر نمازگزاران از مسجد باشد نوعی نگرش حداقلی به جایگاه و اهمیت امامت جماعت در مسجد دارد و چنانچه امام حضور حداکثری در مسجد و ارتباط با مؤمنین و پاسخ‌گویی به سؤالات ایشان و حل مسائل محله را وظیفه خود بداند ارزیابی دیگری از جایگاه و اهمیت امام جماعت دارد. به همین دلیل نوع نگرش امام، تاثیر زیادی در جهت‌دهی به رفتارها و فعالیت‌های ائمه جماعات دارد. مقام معظم رهبری علیه السلام نگرش مطلوب به جایگاه امام جماعت در مسجد را به زیبایی ترسیم کرده‌اند:

«تصوّر بنده این است که یکی از کارهای اساسی عبارت است از امامت مسجد؛ [این] یک کار مهم است؛ به‌عنوان یک کار حاشیه‌ای نباید به آن نگاه کرد. اینکه ما به کارهای روزانه‌مان، به مشاغل گوناگونمان برسیم، بعد سر ظهر یا مغرب باعجله‌ی تمام در ترافیک و مانند این‌ها خودمان

را برسانیم - نیم ساعت، سه ربع هم از وقت دیر شده باشد - برویم آنجا بایستیم به نماز، این کم گذاشتن در حق مسجد است. این را باید یک شغل مهم و اساسی به حساب آورد. عرض نمی‌کنیم که وقتی امام جماعت شدیم، از همه‌ی کارهای دیگر دست برداریم؛ نه، میتواند انسان به قدر ظرفیت خود به کارهای دیگر علمی یا غیرعلمی بپردازد لکن حق مسجد باید ادا بشود.^۱

از دیگر نکاتی که ایشان نسبت به امام جماعت مطرح می‌کنند افتخار دانستن مسئولیت امام جماعت است:

«یکی از چیزهایی که انسان جا دارد جزو افتخارات کاری خود به حساب بیاورد و این حقیر هم این کار را میکنم، عبارت است از خدمت در جایگاه امامت مساجد؛ ما هم با شما در این زمینه همکارییم.»^۲

۴-۱-۴. وظایف امام

لغتنامه دهخدا وظیفه را آنچه اجرای آن شرعاً یا عرفاً بر عهده کسی باشد می‌داند. همچنین وظیفه شامل انجام تعهدات پذیرفته شده یک نقش توسط پذیرنده آن می‌باشد. (پسران قادر، ۱۳۹۰، ۵۴) لذا وجه ممیزه وظیفه نسبت به نقش در میزان رسمیت آن می‌باشد که وظیفه رسمیت بالاتری نسبت به نقش دارد. در این بخش به تبیین وظایف امام جماعت در مسجد می‌پردازیم. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته می‌توان وظایف امام در مسجد را به چهار دسته وظایف شخصی، شخصیتی، تعاملی و کارکردی تقسیم کرد.

الف) وظایف شخصی

وظایف شخصی از جمله وظایفی هستند که ناظر به شخص روحانی و توانمندی‌ها و ویژگی‌های ایشان است. در وظیفه شخصی امام مضمون سازمان دهنده «ضرورت خودسازی و کسب دانش و مهارت‌های موردنیاز توسط امام جماعت» شناسایی شده است. با توجه به آنکه امام جماعت در رویکرد مسجدمحوری مرجع محله و محل مراجعه عموم مردم در حل مسائل و مشکلات است، لازم است در درجه اول خودساخته باشد تا بتواند در مواقع حساس و مشکل وظیفه خود را به خوبی ایفا نماید.

۱. بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.

۲. بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.

«من نصب نفسه للناس اماما فعلیه ان یبدأ بتعلیم نفسه قبل تعلیم غیره»؛ کسی که پیشاهنگ، پیشوا و جلودار جمعیتی می‌شود، اول باید خود را آماده کند. اگر بنده و جناب‌عالی می‌خواهیم صد نفر را به دنبال خود بکشانیم - چه برای کوهنوردی، چه برای بیابانگردی، چه برای یک رزمایش - اول باید قوت راه رفتن را در خودمان ایجاد کنیم؛ و آلا اگر ده قدم رفتیم و بعد گفتیم آخ قلبمان گرفت، پایمان خسته شد، این صد نفر هم هرچند چهار نفرشان همت کنند و بروند، اما دیگر نمی‌شود اینها را به مقصد رساند. راه معنویت هم همین‌طور است؛ خودمان را باید درست کنیم.^۱

در گام بعد لازم است امام جماعت دانش و مهارت‌های موردنیاز را به‌منظور پاسخ‌گوئی به نیازهای مأمومین و اهالی محله در خود فراهم نماید. حوزه دانش و مهارت‌های امام جماعت گسترده است ولی دانش امام جماعت در پاسخ‌گوئی نسبت به مسائل دینی و شرعی مردم اولویت بالائی دارد. همچنین مهارت‌های ارتباط مؤثر با مؤمنین و نمازگزاران و ارتقا دانش خود به‌منظور ارائه مشاوره‌های موردنیاز، از دیگر مواردی است که امام جماعت باید در کسب آنها کوشا باشد هرچند بسترسازی و زمینه‌سازی برای ارتقا سطح دانش و مهارت ائمه جماعات از وظایف نهادهای متولی مسجد است. مقام معظم رهبری علیه السلام در تبیین این موضوع می‌فرمایند:

«عزیزان من! امروز تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری‌های جدید ارتباطی خیلی جدی است؛ صدها وسیله و راهرو اطلاعات به سمت فکر جوان و نوجوان ما وجود دارد؛ از انواع شیوه‌های تلویزیونی و رادیویی و رایانه‌ای و امثال این‌ها دارند استفاده می‌کنند و همین‌طور به‌صورت انبوه، افکار و شبهه‌های گوناگون را در آنها می‌ریزند. باید در مقابل این‌ها ایستاد. امروز نمی‌شود به همان روش‌های قدیمی خودمان اکتفا کنیم؛ البته که جوان نمی‌آید. جوان را باید بشناسید؛ فکر او را باید بشناسید؛ آنچه را که به او هجوم آورده، باید بشناسید. تا میکروب و بیماری را نشناسید که علاج نمی‌توان کرد. اینها همه ملائی می‌خواهد.»^۲

ب) وظایف حرفه‌ای امام

وظایف حرفه‌ای امام جماعت، وظایف ناظر به جایگاه امام جماعت هستند و امام این وظایف را با توجه به جایگاه خود در مسجد و محله برعهده می‌گیرد.

۱. بیانات در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی، ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

۲. بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷.

از جمله وظایف حرفه‌ای امام ضرورت حفظ هویت و منش روحانیت است و در صورت توجه به این مقوله است که سخن و عمل او تأثیرگذار بوده و محور و مرجع مردم خواهد بود و در ایفای مسئولیت خود موفق خواهد شد. لذا همه اقدامات و فعالیت‌های امام جماعت باید در همین راستا باشد تا خدای ناکرده به واسطه برخی اعمال و حرکات، جایگاه او نزد مردم دچار خدشه و آسیب نشود. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرمایند:

«یک چیز دیگری که در باب روحانیت شرط و لازم است که ما دقیقاً و جداً به آن توجه کنیم، مسئله‌ی حفظ قداست روحانی است. روحانیت دارای قداست است. مردم به من و شما که نگاه میکنند، به خاطر لباسمان، شأنمان و شغلمان، حساب خاصی برای ما باز می‌کنند و یک تقدسی قائل‌اند. این قداست را چگونه حفظ کنیم؟ حفظ قداست با سلامت مالی، سلامت اخلاقی و حفظ زیّ طلبگی است. نمی‌گوییم عبا‌ی پاره به دشمنان بیندازیم؛ معنای زیّ طلبگی این نیست. شأن طلبگی این است که انسان یک زیّ متوسطی همراه با قناعت، سلامت مالی و سادگی به‌طور نسبی برای خودش نگه دارد. سلامت اخلاقی، خیلی مهم است. آن وقت قداست حفظ خواهد شد.»^۱

ج) وظایف تعاملی امام

وظایف تعاملی آن دسته از وظایفی هستند که به‌واسطه ارتباط مستقیم امام با مؤمنین و مردم، بر عهده امام قرار می‌گیرند که در ادامه به تبیین آن‌ها می‌پردازیم.

ارتباط چهره به چهره با نمازگزاران مسجد

حضور روزانه مردم در مسجد در حداقل سه نوبت، فرصتی طلائی برای امام جماعت است تا بتواند از طریق ارتباط مستقیم و چهره به چهره با مردم، به تبیین معارف اسلامی و حل و فصل مسائل و مشکلات مردم و محله بپردازد و به وظیفه طبابت معنوی خود عمل نماید. توجه امام به این فرصت گران‌بها و برنامه‌ریزی به منظور استفاده هر چه بهتر از آن از وظایف تعاملی امام جماعت می‌باشد. مقام معظم رهبری علیه السلام در تبیین این موضوع می‌فرمایند:

«سخنی که شما در جلسه، روی منبر به مردم می‌گویید، با حرفی که در رادیو به مردم گفته خواهد شد، فرق میکند؛ ولو خود شما آن حرف را بزنید. من بارها این نکته را گفته‌ام که در نشست‌ها و در چشم هم نگاه کردن و نفس و صدای همدیگر را شنیدن و حضور و گرمای وجود یکدیگر را لمس کردن میان مستمع و گوینده، اثری است که در آ پیام از راه دور، آن اثر نیست. ما معلمان، این را قدر

۱. بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان ۱۳۸۵/۸/۱۷.

۲. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون ۱۳۶۸/۵/۱۱.

بدانیم. بارها در جلسات اهل علم و وعاظ، این مطلب را تکرار کرده‌ام و گفته‌ام این امتیاز که در جلسات مردم، چشم به چشم و روبه‌رویشان، با آن‌ها حرف می‌زنیم و نه فقط امواج صدای ما، بلکه وجودمان را حس می‌کنند، متعلق به ماست. این، چیز خیلی مغتنمی است و تأثیر مضاعفی دارد.»

ارتباط عاطفی و غمگسارانه امام جماعت

از دیگر وظایف تعاملی برقراری ارتباط عاطفی امام با نمازگزاران و ساکنین محله است. ارتباط عاطفی و محبت امام جماعت عامل جذب عموم مردم به مسجد و بهره‌گیری از فضای نورانی مسجد است، به‌ویژه جوانان که محبت و ابراز لطف امام جماعت نقش مهمی در جذب و ارتباط مستمر آن‌ها با مسجد دارد. در بسیاری از موارد خانواده‌ای از ساکنین محله دچار مشکل می‌شوند یا فردی از بستگان را از دست می‌دهند، در این صورت تعامل غمگسارانه امام جماعت تسکینی بر دل پردرد داغداران و تسلی خاطر ایشان خواهد بود و تحمل رنج و مشکل را آسان خواهد نمود.

«در دانشگاه‌ها و دیگر مراکز انسانی انبوه، مسجد می‌تواند جایگاه امن و صفا باشد، و امام جماعت، غمگساری و راهنمایی و همدلی را در کنار اقامه‌ی نماز، در آن مهبط رحمت و هدایت الهی به نمازگزاران هدیه کند.»^۱

خلق و خوی مردمی امام جماعت

از دیگر ویژگی‌هایی که باید مدنظر امام جماعت باشد همراهی و همدلی با مردم بدون هیچ‌گونه نگاه از بالا و خاص است. از ویژگی‌های پیامبر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام همین مردمی بودن و پرهیز از نگاه تکبر و خودبرتربینی است.

در روایات است که رسول خدا ﷺ که در مجلس وارد می‌شد، هیچ‌وقت صدر مجلس نمی‌نشست. اصلاً مجلس پیامبر ﷺ بالا و پایین نداشت، دایره‌وار بود، هر کجا جا بود آنجا می‌نشست، بعضی از اهالی خارج که می‌آمدند و پیغامی داشتند می‌خواستند، محمد ﷺ را ببینند و بشناسند، می‌پرسیدند، محمد کجاست. می‌گفتند: در مسجد است. به مسجد که می‌آمدند، می‌دیدند مجلس حلقه‌ای است، نگاهی می‌کردند و می‌گفتند: «ایکم محمد» کدامتان محمدید؟ چون می‌دیدند، هیچ فرقی نمی‌کند همه یکنواختند. اینجا بالا و پایین ندارد دورهم نشستند رسول خدا ﷺ

می‌فرمود: بلی من محمد هستم. چه می‌گویی؟ در روایات است که اگر کسی رسول خدا را نمی‌شناخت و وارد مسجد می‌شد، نمی‌توانست با توجه به جایگاه ایشان را شناسایی کند.^۱

مقام معظم رهبری علیه السلام در این باره می‌فرماید:

«شما فرض کنید در فلان محله‌ی تهران یا هر شهر دیگری پیش‌نماز یک مسجد هستید. پیش‌نماز یک مسجد چگونه رفتار می‌کند؟ با امر و نهی و پُسر و پیشرو رفتار می‌کند؟ اگر بکند، مردم به نماز نمی‌آیند. همیشه گرم‌ترین نماز جماعت‌ها متعلق به پیش‌نمازهای مردمی است: با مردم گرم می‌گیرند؛ با مردم خوش‌اخلاقی می‌کنند؛ بی‌حوصلگی نشان نمیدهند؛ بدخلقی نشان نمیدهند، جواب مسئله‌شان را می‌دهند؛ یک‌وقت اگر کسی بیماری و مشکلی داشته باشد، اگر با پول نتوانند، با اخلاق آن مشکل را تسکین می‌دهند.»^۲

پیشگام بودن و محوری بودن امام جماعت

از دیگر ویژگی‌های تعاملی امام جماعت، پیشگام بودن و محوری بودن امام جماعت است. امام جماعت محور فعالیت‌های مسجد و محله است و پیشگام بودن او در انجام کارهای خیر، عامل حرکت و روحیه بخشی به مؤمنین و ساکنین محله است. به همین دلیل است که هرگاه امام جماعت تصمیمی می‌گیرد یا خواسته‌ای را مطرح می‌کند، از تصمیم یا خواسته او حمایت می‌شود زیرا مردم می‌دانند اولین فردی که در پی تحقق آن خواسته یا تصمیم است خود امام جماعت است و این موضوع عامل ایجاد اعتماد بین مردم و امام جماعت خواهد بود.

«...و روحانی دانا و مسئولیت‌پذیر و پرهیزگار می‌تواند و می‌باید محور این منظومه‌ی تلاش

مقدس باشد.»^۳

۱. آیت الله دستغیب، آدابی از قرآن (تفسیر سوره حجرات)، چاپ کانون ابلاغ اندیشه‌های اسلامی، ص ۵۵.

۲. بیانات در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی، ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

۳. پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۷/۱۸.



نمودار ۲- وظایف تعاملی امام جماعت

د) وظایف کارکردی

وظایف کارکردی که در ادامه می‌آید ناظر به انجام بهتر کارکرد عبادی و اجتماعی است که در حیطه وظایف امام جماعت است که در ادامه تبیین خواهد شد.

کمک به فهم عمیق و صحیح همگان از نماز و اسرار و ژرفای آن و خوب بجا آوردن نماز

از جمله وظایف کارکردی امام توجه به کیفیت نماز نمازگزاران و فهم عمیق از اسرار و ژرفای آن به عنوان محوری‌ترین عمل عبادی در مسجد است و در صورتی که این وظیفه به درستی انجام شود، تاثیر بسزایی در رشد و ارتقای معنوی مؤمنین بر عهده خواهد داشت.

«به نظر بنده یکی از کارهای مهم آئمه‌ی محترم جماعات در مساجد، تبیین مسئله‌ی نماز برای مردم است که قدر نماز را بدانیم؛ اگر این شد، نمازها کیفیت پیدا خواهد کرد... این کیفیت را به نماز بخشید، این رنگ و بو را به آن بدهید؛ آن وقت نماز در درون انسان رونق به وجود می‌آورد. این تراوش می‌کند و سرریز می‌شود به همه‌ی کسانی که متوجه نماز ما هستند و با ما نماز می‌خوانند.»^۱

همچنین ایشان در زمینه کیفیت بخشی به نماز می‌فرماید:

۱. بیانات در دیدار آئمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.

«کیفیت یافتن نماز بدین معنی است که نماز، باحال و حضور ادا شود؛ نمازگزار به نماز با چشم «میعاد ملاقات با خدا» بنگرد و در آن، باخدای خود سخن بگوید و خود را در حضور او ببیند؛ نماز را تا می‌تواند در مسجد و تا می‌تواند به جماعت بگذارد.»^۱

آباد نگهداشتن مساجد

از دیگر وظایف کارکردی امام جماعت آباد نگه‌داشتن مسجد است که در تعبیر دینی از آن به عمران مسجد یاد می‌شود. عمران مسجد و جلوگیری از تخریب معنوی مسجد ابعاد گسترده‌ای دارد ولی حداقل سطح از آبادی مسجد، پخش اذان و اقامه نماز جماعت سه وقت در مسجد است که امام جماعت نقش ویژه‌ای در این امر دارد. این موضوع مورد تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بوده و بارها در بیانات خود به آن اشاره کرده‌اند که در ادامه به یک مورد از آن اشاره می‌شود.

«چرا بنده باید بشنوم که در تهران با این عظمت، برای نماز صبح در اول اذان، چندان مسجدی باز نیست و چندان نماز جماعتی برقرار نمی‌شود؟! ما باید صبح‌ها و ظهرها و شب‌ها برویم و با مردم نماز بخوانیم؛ این اولی‌ترین و ضروری‌ترین کار ما در مساجد است. چرا باید در این شهر با این عظمت، با این همه هیاهوهای گوناگون از اطراف و اکناف، نغمه‌ی اذان در همه جای شهر شنیده نشود؟! اذان، علامت مسلمانی است. چه کسی گفته باید در پشت‌بام مساجد یا در مساجد بزرگ و عمده، حتی در سحرها - ظهر و شب که جای خود را دارد - از طریق بلندگو اذان نگویند؟ وقت اذان که می‌شود، باید تهران یکسره صدای اذان باشد. مگر اینجا قبه‌الاسلام نیست؟ مگر ما این حرف را نمی‌گوییم؟ این که ظهر بشود، از ظهر یک ساعت هم بگذرد، کسی در خیابان راه برود، اما احساس نکند که ظهر شده است، آیا این قضیه با آن ادعا می‌سازد؟!»
همچنین در جای دیگر می‌فرمایند:

«اذان از حنجره‌ی اشخاص خوش‌صدا در همه‌جا پخش شود و هیچ شهر و محله‌ی محروم

از آهنگ اذان نماند.»^۲

مسئولیت تأمین نیازهای معنوی و هدایت فرهنگی محله

برای تأمین نیازهای مادی سازوکارهای مشخصی در نظر گرفته شده است. برای مثال برای تأمین سلامت جسم، شبکه بهداشت و سلامت متشکل از دانشگاه‌های علوم پزشکی، بیمارستان‌ها و خانه‌های بهداشت در محله در نظر گرفته شده است ولی به‌منظور تأمین نیازهای فرهنگی و

۱. پیام به بیست و دومین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۲/۶/۱۳.

۲. پیام به مناسبت گردهمایی سالانه‌ی نماز در شهر زنجان، ۱۳۷۵/۶/۳۱.

معنوی سازوکار مشخصی تدوین نشده است. امام جماعت باید خود را متکفل تأمین نیازهای معنوی و فرهنگی محله بداند و با بهره‌گیری از جوانان و عناصر فرهنگی محله تلاش نماید نیازهای فرهنگی محله تأمین شود. البته امام جماعت در این مسیر نیازمند حمایت و پشتیبانی‌های خاص است که این موضوع در بخش‌های بعدی بررسی خواهد شد.

«ما باید مثل پیامبر سراغ افراد برویم. درباره‌ی پیغمبر گفته‌شده است: «طیب دوار بطبه قد احکم مراهمه و احمی مواسمه»؛ پیغمبر مثل یک پزشک دوره‌گرد حرکت می‌کرد. پزشکان در مطب خود می‌نشیند تا مردم به آن‌ها مراجعه کنند؛ اما پیغمبران نمی‌نشستند تا مردم به آن‌ها مراجعه کنند؛ آن‌ها به مردم مراجعه می‌کردند. در کیف دارویشان، هم وسیله‌ی مرهم‌گذاری داشتند، هم وسیله‌ی نشت‌زنی داشتند، هم وسیله‌ی داغ کردن زخم داشتند؛ آنجایی که احتیاج به داغ کردن داشت.»^۱

مسئولیت تأمین نیازهای معنوی و هدایت فرهنگی محله	آباد نگهداشتن مساجد	فهم عمیق و صحیح از نماز و اسرار و ژرفای آن
---	---------------------	--

جدول ۳- وظایف کارکردی امام

۴-۱-۵. موانع ایفای شأن امام

در این بخش به بررسی مهم‌ترین مانع ایفای شأن امام جماعت که در بررسی داده‌های تحقیق حاصل شده است می‌پردازیم. با بررسی‌های صورت گرفته اشتغال امام جماعت اعم از اشتغال در فضای اداری یا اقامه نماز در مراکز اداری دولتی به‌جای اقامه نماز در مساجد محله از جمله مواردی است که مانع انجام درست شان امام جماعتی می‌شود. همان‌طور که در بخش‌های قبلی آمد، امام جماعت باید مسجد را اولویت اول کاری و زندگی خود قرار دهد و هیچ اولویت دیگری در کنار مدیریت مسجد و سنت پیش‌نمازی نداشته باشد. به نظر می‌رسد با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل حکومت اسلامی و فراهم شدن زمینه برای حضور برخی از روحانیون در مناصب اداری و حاکمیتی، جایگاه امام جماعتی مسجد تا حدی نسبت به گذشته تقلیل یافته و گرایش به سمت

۱. بیانات در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی، ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

انجام فعالیت‌های اداری افزایش یافته و به همین دلیل امام جماعتی، در اولویت بعد از کار اداری قرار گرفته است که رهبر معظم انقلاب علیه السلام ضرورت عدم اشتغال امام جماعت به امور اداری را به شرح ذیل بیان می‌فرماید:

«من با روحانیونی که در یک اداره‌ای مشغول کار می‌شوند، در حالی که پیش‌نماز فلان مسجد هم هستند، مخالفم؛ چون یک روز در هفته، دو روز در هفته، سه روز در هفته برای اقامه‌ی نماز جماعت به مسجد نمی‌روند. می‌گوییم چرا؟ می‌گوید گرفتار شدم؛ سرم شلوغ بود. یا می‌رود نماز، ولی دیر می‌رود؛ مردم در صف جماعت منتظر نشسته‌اند؛ حالا آقا بعد از مدتی دوان‌دوان می‌آید؛ گاهی یک کیف سامسونت هم‌دستش است! من با این روش موافق نیستم. پیش‌نماز مسجد، باید مسجد را خانه‌ی خود، جایگاه خود و اداره‌ی خود بداند؛ وقتی وارد مسجد شد، «کالسمک فی الماء» باید باشد؛ احساس کند که اینجا جای اوست و عجله‌ای برای بیرون رفتن از مسجد نداشته باشد؛ این درست است.»^۱

همچنین مقام معظم رهبری علیه السلام نسبت به تقلیل جایگاه مسجد و جایگاه امام جماعتی در مسجد تذکر می‌دهند:

«من به شما عرض کنم که آقایان! بعد از انقلاب، مساجد در چشم صاحبان مساجد- متأسفانه- ارزش‌شان را از دست دادند. تا کسی در جایی یک اشتغال مختصر پیدا کرد، فوراً مسجدش تعطیل شد. اول ظهر عصر را تعطیل کرد، بعد مغرب و عشا را تعطیل کرد، نماز صبح هم که اصلاً نبود؛ اینها اشکال است. باید تلاش کنید بدون تعطیل - هر سه وقت- در مساجد تهران نماز خوانده شود.»^۲

در جدول ذیل مضامین سازمان دهنده و فراگیر به صورت یکجا آمده‌اند.

مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر	
ضرورت حضور روحانی شایسته در مسجد	ضرورت	امام جماعت
نقش سنت پیش‌نمازی در مسجد	نقش امام	
نقش امام جماعت در طبابت معنوی		
نقش امام جماعت در حل مشکلات مردم محله		
نگرش نسبت به جایگاه امام جماعت در مسجد	نگرش امام	
ضرورت خودسازی و کسب دانش و مهارت‌های شخصی	وظایف امام	

۱. بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷.

۲. مسجد در کلام رهبر (ماهنامه مسجد شماره ۶۹)، ۱۳۷۳/۸/۴.

مضامین سازمان دهنده		مضامین فراگیر
موردنیاز توسط امام جماعت		
ضرورت حفظ هویت و منش روحانی	حرفه ای	
ارتباط چهره به چهره با نمازگزاران مسجد	تعاملی	
امام جماعت متولی محله و مسجد و مسئولیت ایشان در ارتباط با تک تک افراد محله		
ارتباط عاطفی و غمگسارانه امام جماعت		
خلق و خوی مردمی امام جماعت		
پیشگام بودن و محوری بودن امام جماعت		
کمک به فهم عمیق و صحیح همگان از نماز و اسرار و ژرفای آن و خوب بجا آوردن نماز	کارکردی	
آباد نگه داشتن مساجد		
مسئولیت تأمین نیازهای معنوی و هدایت فرهنگی محله		
اشتغال اداری امام جماعت اعم از کار در فضای اداری یا اقامه نماز در مراکز دولتی	موانع ایفای شان	

جدول ۴- مضامین سازمان دهنده و فراگیر تحقیق

۵. جمع بندی و نتیجه گیری

در این تحقیق به واکاوی عوامل موثر بر موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجد محور مبتنی بر دیدگاه های مقام معظم رهبری علیه السلام پرداختیم. با توجه به بررسی های انجام شده ضرورت حضور روحانی شایسته، توجه به نقش های سنت پیش نمازی، طبابت معنوی و حل مشکلات مردم محله، نگرش مناسب امام به جایگاه امامت جماعت، انجام دقیق وظایف شخصی، حرفه ای، تعاملی و کارکردی و عدم اشتغال امام جماعت از عمده عوامل موثر بر موفقیت امام جماعت در نظام فرهنگی مسجد محور از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام می باشد. با توجه به جایگاه و اهمیت امام جماعت در مسجد می توان امیدوار بود در صورت ایفای نقش مناسب توسط امام جماعت، شکل دهی به باورها، عادات و کنش های اجتماعی با محوریت مساجد صورت گرفته و مسجد نقش محوری خود در نظام فرهنگی ج.ا.ا را باز یابد و به قلب تپنده نظام فرهنگی ج.ا.ا تبدیل شوند.

منابع

۱. اسکات، ریچارد (۱۳۸۷)، ترجمه دکتر حسن میرزائی اهرنجانی، *سازمان‌ها: سیستم‌های عقلانی، طبیعی و باز*، تهران، انتشارات سمت.
۲. بازرگان، عباس (۱۳۸۷)، *مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته*، تهران، نشر دیدار.
۳. پارسانیا، حمید (۱۳۹۱)، *جهان‌های اجتماعی*؛ قم: کتاب فردا.
۴. جعفری، محمد حسن (۱۳۹۰)، جایگاه حوزه علمیه در سیاست‌گذاری فرهنگی در نظام جمهوری اسلامی ایران، *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، سال اول، شماره اول، تابستان.
۵. پسران قادر، مجید (۱۳۹۱)، *مدیریت اقتصادی تحول*، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، *مفاتیح الحیات*، چاپ پانزدهم، قم، اسراء.
۷. جوان آراسته، حسین (۱۳۸۶)، کارکرد مسجد در حکومت نبوی، *مجله حکومت اسلامی*، شماره ۴۳.
۸. حسینی، سید احمد (۱۳۸۴)، *طرح ساماندهی فعالیت‌های فرهنگی دستگاه‌ها و نهادهای دولتی فرهنگی*، تهران، کمیسیون فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳)، *شش گفتار در ولایت*، چاپ اول، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۰. دانایی فرد، حسن، مهدی الوانی و عادل آذر (۱۳۸۳)، *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع*، تهران: انتشارات صفار.
۱۱. رضائی بیرجندی، علی (۱۳۸۲)، *جایگاه مسجد در فرهنگ اسلامی*، تهران، موسسه فرهنگی ثقلین.
۱۲. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ج چهارم.
۱۳. عابدی جعفری، حسن و همکاران (۱۳۸۴)، طراحی مدل مطلوب کارکرد و مدیریت مساجد به عنوان یک سازمان داوطلبانه مذهبی، *مجله مصباح*، شماره ۶۰.
۱۴. عابدی جعفری حسن و دیگران (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، *اندیشه مدیریت راهبردی*، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان، شماره پیاپی ۱۰.
۱۵. عباسی، رسول (۱۳۹۱)، تدوین الگوی اثربخش مسجد، *دوفصلنامه علمی- تخصصی اسلام و مدیریت*، س ۱، ش ۱، بهار و تابستان.
۱۶. فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۷)، مسجد و مدرنیته: مروری تحلیلی و جامعه‌شناسی به گفتمان‌های مسجد در ایران. پژوهشنامه ی علوم انسانی و اجتماعی، دوره ۸، شماره ۱، نیمه اول.
۱۷. فراهتی، عباسعلی (۱۳۸۲)، *مسجد و تاثیرات علمی و اجتماعی آن در جامعه اسلامی (از آغاز اسلام تا پایان حکومت اموی)*، چاپ اول، تهران، انتشارات ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد.
۱۸. کلانتری، سید حمید (گزارش منتشر نشده)، *بررسی چالش‌های فرهنگی اجتماعی نظام اداری*، به سفارش کمیسیون اجتماعی دبیرخانه شورای انقلاب فرهنگی

۱۹. غفاریان، وفا (۱۳۷۹)، *شایستگی‌های مدیریتی*، تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
۲۰. قلی پور، آرین (۱۳۸۴)، *نهادهای و سازمانها (اکولوژی نهادی سازمان‌ها)*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۲۱. لبخندقد محسن (۱۳۹۲)، کارکردهای دینی مسجد و تبیین وضعیت فعلی ایران اسلامی در افق تطورات کارکردی مساجد در طول تاریخ، *فصل‌نامه مطالعات فرهنگی اجتماعی*، سال اول، ص ۱۴۵-۱۷۶.
۲۲. مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۸۶)، *احکام مسجد*، قم، انتشارات ثقلین.
۲۳. مختاریان پور، مجید و دیگران (۱۳۹۲)، موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه؛ بررسی تجربیات مدیران فرهنگی، *اندیشه مدیریت راهبردی*، سال هفتم، شماره اول، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۱۳، صص ۷۷-۳۳.
۲۴. ناظمی، مهدی و همکاران (۱۳۹۴)، *مدیریت راهبردی مساجد*، تهران، انتشارات آثار فکر.
۲۵. هیکس، جی، سی ری گولت هربرت (۱۳۷۲)، *تئوریهای سازمان و مدیریت*، ترجمه کوئل کوهن، انتشارات اطلاعات، تهران.

